

นิราศเมืองหลวงพระบาง : การศึกษาจากวรรณคดีสู่ภาคสนาม Nirat Mueng Luang Prabang : A Study from Literature to a Field Research

ปฐมพงษ์ สุขเล็ก¹

Phathompong Suklek²

(Received: December 15, 2017; Revised: April 19, 2018; Accepted: May 27, 2018)

บทคัดย่อ

นิราศเมืองหลวงพระบางเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ แต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหากล่าวถึงการเดินทางไปเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2428 กวีได้กล่าวถึงเส้นทางการเดินทาง สถานที่สำคัญ วัฒนธรรม ประเพณีของหลวงพระบาง บทความนี้ต้องการนำเสนอภูมิทัศน์เมืองหลวงพระบางจากวรรณคดีนิราศเมืองหลวงพระบางที่กวีแต่งไว้เมื่อกว่าร้อยปีก่อนผ่านเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์และข้อมูลภาคสนามเพื่อเปรียบเทียบเมืองหลวงพระบางในอดีตกับปัจจุบัน และเพื่อนำเสนอเส้นทางการเดินทางจากเมืองน่านไปเมืองหลวงพระบาง

คำสำคัญ : นิราศเมืองหลวงพระบาง ภาคสนาม ประวัติศาสตร์

Abstract

Nirat Mueng Luang Prabang is a literature composed in Rattanakosin period during King Chulalongkorn's Reign. The content described a journey to Luang Prabang in 1885. The author told about the direction, outstanding places, culture, tradition of Luang Prabang. This article aims to review the landscape in Luang Prabang described in the literature which was composed 100 years ago. Additionally, the study aims to compare the previous form of Luang Prabang with the present one by a field research. Indeed, the route march from Nan to Luang Prabang.

Keywords : Nirat Mueng Luang Prabang, Fieldwork, History

¹อาจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

²Lecturer, Thai Division, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pibulsongkram Rajabhat University

บทนำ

วรรณคดีนิราศมีขอบด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทาง การพลัดพรากแสดงอารมณ์คร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก วรรณคดีนิราศเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กวีมักบันทึกสิ่งต่างๆ ที่พบระหว่างการเดินทาง สอดแทรกความรู้ ความคิดเห็นทัศนคติต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน นอกจากนั้นยังแทรกความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตำนานต่างๆ ประเพณี ตลอดจนความเชื่อของคนในยุคสมัยนั้น (น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, 2549, หน้า 26) ขนบการแต่งวรรณคดีนิราศยังคงสืบทอดมาในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ได้เพิ่มเติมแนวคิดและสิ่งที่ได้พบระหว่างเดินทางมากขึ้น ดังที่สุภาพร พลายน้อย (2541, หน้า 218) ศึกษาเรื่อง นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากงานพระราชนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร กล่าวว่า “กวีในสมัยรัตนโกสินทร์นำมาขยายให้กว้างขวางกว่ายิ่งขึ้น นิราศสมัยรัตนโกสินทร์ในกลุ่มนี้เป็นนิราศที่มักมีเส้นทางการเดินทางที่แปลกใหม่ หรือขยายออกไปนอกประเทศ กวีจึงนิยมเล่าเรื่องที่พบขณะเดินทางสภาพภูมิประเทศ ความเป็นอยู่ ผู้คน ประวัติ ตำนาน เรื่องราวต่างๆ” จากคำกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของวรรณคดีนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ที่กวีมุ่งการบันทึกสิ่งที่พบเห็นและแสดงทัศนะมากกว่า ที่จะแสดงอารมณ์คร่ำครวญ

นิราศเมืองหลวงพระบางเป็นวรรณคดีนิราศรัตนโกสินทร์สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งด้วยคำประพันธ์กลอนนิราศ ขึ้นต้นด้วยโคลงสี่สุภาพเป็นบทไหว้ครู 1 บท และตอนท้ายเรื่องอีก 1 บท กวีคือหลวงทวยหาญรักษา (เพิ่ม) แต่งเมื่อไปราชการสงครามปราบฮ่อที่หลวงพระบางในปี พ.ศ. 2428 มีจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพ เมื่อครั้งยังมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาเป็นกึ่งจดหมายเหตุ (บุหลง ศรีกนก, 2553, หน้า 637) บันทึกการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเมืองหลวงพระบางเพื่อปราบฮ่อจนกระทั่งเดินทางกลับ บรรยายเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มจัดทัพเส้นทางการเดินทาง สถานที่สำคัญ ประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวเมืองหลวงพระบางที่กวีได้พบ

วรรณคดีนิราศที่กล่าวถึงเส้นทางเดินทัพมุ่งสู่ภาคเหนือทางแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนนิราศเมืองหลวงพระบางมีหลายเรื่อง อาทิ นิราศพระบาท และนิราศภูเขาทอง ของสุนทรภู่ แต่เป็นการเดินทางถึงเพียงอยุธยา เพื่อนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง หรือเพื่อขึ้นบกต่อไปยังพระพุทธรูปเมืองสระบุรี หรือนิราศสมัยอยุธยา เรื่องโคลงนิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ ได้บรรยายเส้นทางจากกรุงศรีอยุธยาถึงเพียงเมืองนครสวรรค์ ดังนั้น นิราศเมืองหลวงพระบางจึงเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่กล่าวถึงเส้นทางจากกรุงเทพฯ ทางแม่น้ำเจ้าพระยา จนมาถึงแม่น้ำน่านเพื่อขึ้นบกต่อไปยังเมืองหลวงพระบาง อีกทั้งเป็นวรรณคดีเพียงเรื่องเดียวที่กล่าวถึงสภาพเมืองหลวงพระบาง

วรรณคดีนิราศเมืองหลวงพระบางจึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่บรรยายเส้นทางการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเมืองหลวงพระบาง โดยเฉพาะเส้นทางช่วงเมืองน่านไปเมืองหลวงพระบางว่าใช้เส้นทางใด สถานที่สำคัญ วัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตชาวเมืองหลวงพระบางเมื่อร้อยกว่าปีก่อนเป็นอย่างไร บทความนี้เป็นการนำเสนอสภาพแวดล้อมเมืองหลวงพระบางที่กวีกล่าวไว้ในนิราศเมืองหลวงพระบางด้วยการศึกษาเทียบเคียงกับข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลภาคสนามที่ผู้เขียนได้เดินทางจากจังหวัดน่านไปถึงเมืองหลวงพระบางด้วยการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้มีภูมิลำเนาจังหวัดน่านเรื่องสภาพภูมิศาสตร์และชาวเมืองหลวงพระบางเรื่องประเพณีวิถีชีวิตรวมถึงคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ปรากฏในนิราศเมืองหลวงพระบาท

เส้นทางเดินทัพ น่าน-หลวงพระบาง

การเดินทางไปหลวงพระบางในนิราศเมืองหลวงพระบาง ด้วยเหตุจากการเดินทางกลับไปปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2428 โดยมีเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพ สืบเนื่องจากพวกฮ่อมาตีหัวเมืองเขตหัวพันห้า ทั้งหกในปี พ.ศ. 2426 เจ้านครหลวงพระบางขณะนั้นคือ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรหรือ เจ้าอนุคำมีไปบอก ลงมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กำลังไปช่วยเมือง หลวงพระบาง แต่การส่งกำลังไปช่วยรบครั้งนั้นไม่สามารถปราบฮ่อได้สำเร็จเนื่องจากขาดเสบียงอาหารและ เหล่าทหารเกิดเจ็บป่วยจึงต้องเลิกทัพกลับมา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กำลังไปปราบฮ่ออีกครั้งแบ่งเป็น 2 ทပ် ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวังเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮ่อแขวงเมืองพนทพหนึ่ง และให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) ผู้บังคับการกรมทหารหน้าเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮ่อในแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหกอีกทัพหนึ่ง (สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, 2545, หน้า 316)

กวีกล่าวถึงการเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยล่องแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งไปทางทิศเหนือผ่านเมืองนนทบุรี ปทุมธานี อยุธยา อ่างทอง ชัยนาท เมื่อมาถึงปากน้ำโพได้ล่องเข้าแม่น้ำน่านเพื่อมุ่งสู่เมืองพิชัย พิชญโลก พรหมพิราม และเมืองพิชัย เมื่อถึงเมืองพิชัยได้พักทัพและวางแผนเคลื่อนทัพทางบกต่อไปทางเมืองอุตรดิตถ์ น้ำพี้ ดับแล บ้านผาเสียด ท่าปลา ท่าแม่ เมืองสา และเข้าสู่เมืองน่าน ซึ่งกวีได้กล่าวถึงการต้อนรับของ เจ้านครน่าน และสถานที่สำคัญในเมืองน่านไว้ ดังนี้

ฝ่ายองค์ท้าวเจ้านครถาวรสวัสดิ์
กับผ่านวมนุ่มนวลคลุมอินทรี
เป็นของเยื่อนเดือนต้อนสุนทรภัก
ท่านแม่ทัพสดับรสปจนา
ครั้นภานุมาศผดศรีสีมิงเศษ
พร้อมพระวงศ์พดเสนาใน

จงได้จัดเมียงหมากเป็นศักดิ์ศรี
ให้มนตรีน่านอมจอมโยธา
ว่าบายลักสี่โมงจะมาหา
ถวายผ่านวมตอบว่าขอใจ
เจ้ามาเลศก็มาเหมือนปราศรัย
ก็ครุไรกริกรเป็นหม่มมา

ออกเดินตลาด خانชาลาที่หน้าโบสถ์
ดูสมควรส่วนลัทธิพัฒนา
ที่เชิงขานฐานท่าช่างชำคิด
ยลแต่เศียรตัวแสดแบกเจดีย์
จึงให้นามตามคชาที่คล้าคล้า
พระทรงศิลป์แสนสุขไมทกขีไทรม

เห็นสูงโสดทรงเจดีย์จับสี่ศูนย์
เรื่องจำบุญเลขาหารวาล้าตี
ประดับประดาขลุ่ยหลักกษณเป็นศักดิ์ศรี
ดังจะรื้อออกไปในโพยม
วัดช้างค้ำคู่พาราสง่าโฉม
ไม่ครั้นใครมเคร่งครัดระมัดองค์
(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 125-127)

สถานที่สำคัญในเมืองน่านข้างต้น คือ วัดพระธาตุช้างค้ำตั้งอยู่กลางเมืองตรงข้ามกับหอคำ หรือที่ประทับของเจ้านครน่าน วัดพระธาตุช้างค้ำมีเจดีย์ลักษณะพิเศษคือมีบันไดรูปช้างอยู่รอบฐานเจดีย์

ด้านละ 6 เชือก วัดพระธาตุช้างค้ำที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าวิถีเดินทางมาถึงอำเภอเมืองน่านในปัจจุบันเมื่อเสร็จภารกิจในเมืองน่านแล้วได้เดินทางออกจากเมืองน่านเข้าสู่เขตล้านช้างทันที ดังที่ได้กล่าวถึงการเดินทางจากเมืองน่านเข้าสู่เขตล้านช้าง ดังนี้

ลูกหนึ่งใหญ่ยอดแยะเหลือบแลโล่ง	เรียกคอยโป่งอุ่นเรียงขึ้นเคียงสม
เหมือนคลิ่นคลั่งประดังลูกเมื่อถูกลม	ไปลั่นพรมแดนน่านชานบุรีนทร์
ย่างเข้าเขตประเทศสถานเมืองล้านช้าง	วิเวกว้างวาบไหวฤทัยถวิล
เห็นธารใสไหลล้นหยุดยลยิน	ต่างแยกถิ่นทางล่องไปสองแคว
	(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 136)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงสภาพเส้นทางจากอำเภอเมืองน่านในปัจจุบันมาถึงเขตประเทศลาวที่ต้องเดินทางผ่านภูเขาดลอดเส้นทางจนสุดเขตจังหวัดน่าน ผู้เขียนจึงตั้งข้อสันนิษฐานถึงเส้นทางการเดินทางจากอำเภอเมืองน่านว่าวิถีเดินทางไปทางอำเภอใดในปัจจุบันเพื่อเข้าสู่ประเทศลาวหรือเขตล้านช้างในอดีต จากข้อมูลการสัมภาษณ์ ประดิษฐ์ หว่าเกตุ (สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2559) ชาวจังหวัดน่านอธิบายเกี่ยวกับเขตจังหวัดน่านที่ติดต่อกับประเทศลาวไว้ว่า “ปัจจุบันจังหวัดน่านมีพื้นที่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออก 7 อำเภอ คือ อำเภอสองแคว อำเภอแม่จริม อำเภอนาน้อย อำเภอเวียงสา อำเภอทุ่งช้าง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอบ่อเกลือ ติดประเทศลาว แขวงไชยบุรี” จากการศึกษาพบว่า ภูมิประเทศจังหวัดน่านส่วนใหญ่เป็นภูเขา โดยเฉพาะด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกซึ่งเป็นชายแดนติดกับประเทศลาวจึงสอดคล้องกับบทกวีที่กล่าวถึงการเดินทางจากเมืองน่านมาเขตล้านช้างหรือประเทศลาวที่ต้องผ่านภูเขา

สำหรับเส้นทางเดินทางจากเมืองน่านเข้าสู่เขตล้านช้าง สันนิษฐานว่าวิถีเดินทางจากเมืองน่าน (อำเภอเมืองน่าน) แล้วมุ่งสู่ทิศเหนือ เพราะเมืองหลวงพระบางอยู่ในเขตล้านช้างเหนือเมืองน่านขึ้นไป ดังนั้นเส้นทางจึงต้องมุ่งหน้าไปทางอำเภอทุ่งช้าง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ หรืออำเภอบ่อเกลือ เพื่อเข้าสู่ดินแดนล้านช้างแล้วเดินทางต่อไปยังเมืองหลวงพระบาง

จากข้อมูลภาคสนามพบว่า กวีน่าจะมุ่งหน้าไปทางอำเภอเฉลิมพระเกียรติเพราะเป็นจุดชายแดนที่ใกล้เมืองหลวงพระบางมากที่สุด จากอำเภอเมืองน่านถึงบริเวณจุดชายแดนด่านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติระยะทางประมาณ 130 กิโลเมตร เส้นทางบางช่วงเป็นภูเขาเส้นทางคดเคี้ยวลัดเลาะไปตามภูเขาเมื่อสุดเขตจังหวัดน่านก็เข้าสู่เขตประเทศลาวที่เมืองเงิน แขวงไชยบุรีหรือดินแดนล้านช้างในอดีต

เมื่อมาถึงเขตล้านช้างวิถีเดินทางต่อไปยังเมืองน่าน สภาพเส้นทางกันดารผ่านป่าเขา มีลำน้ำเกาะแก่งจำนวนมาก ดังที่กล่าวถึงการเดินทางมาถึงเมืองน่าน ดังนี้

ข้ามแก่งเกาะเสาะทางช้างตลิ่ง	ล้วนแต่งสิ่งขรรายชายละหาน
มาถึงท่านที่เมืองน่าน	มีลำธารโกรกกรวยเรียกห้วยเคียว
	(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 138)

เมืองน่านข้างต้น ปัจจุบันคือเมืองหนึ่งในแขวงหลวงพระบาง เมืองน่านอยู่ทางทิศตะวันออกจากจุดผ่านแดนห้วยโก๋น ดังนั้น เมื่อวิถีเดินทางเข้าสู่เขตล้านช้างแล้วจึงเดินทางมาทางทิศตะวันออกผ่านเมือง

นานแล้วมุ่งหน้าสู่เมืองหลวงพระบางต่อไป จากการศึกษาแผนที่ประเทศลาวเมืองนานอยู่กึ่งกลางระหว่างชายแดนไทยด้านห้วยโกนและเมืองหลวงพระบาง เมื่อเดินทางมาถึงเมืองนานแล้วก็ว่าได้เดินทางต่อไปยังเมืองเชียงแมน ดังนี้

ลัดครโลในลำเนาภูเขaxon
มีทำเนียบเลียบรายอยู่ชายเนิน

เร่งพลจรจนกระทั่งถึงฝั่งเงิน
ก็หยุดเดินทัพประดาทำเชียงแมน
(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 138)

ปัจจุบันบ้านเชียงแมนอยู่ในเขตเมืองจอมเพ็ดส่วนหนึ่งของแขวงหลวงพระบาง อยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบางมีแม่น้ำโขงกั้นไว้ ดังนั้น หากกวีจะเดินทางเข้าเมืองหลวงพระบางต้องข้ามแม่น้ำโขงดังที่กวีกล่าวถึงขุนนางลาวมาต้อนรับเพื่อจะนำข้ามไปยังเมืองหลวงพระบาง แต่ท่านแม่ทัพขอพักที่เชียงแมนก่อนแล้วรุ่งเช้าจึงเข้าเมืองหลวงพระบาง เมื่อรุ่งเช้าแล้วเหล่าขุนนางลาวจึงนำเรือมารับ ดังนี้

ครั้นพร้อมพร้อมน้อมคำนับจะรับข้าม
ท่านขอพักผ่อนพลาทาโซล

ขึ้นสนามทำเนียบใหญ่ให้สุโข
รุ่งอินทัยเช้าจะเข้าเมือง

.....
พอรุ่งแจ้งแสงอุทัยไขกระจัด
พอพวงลาวท้าวแสนแน่นนิกาย

.....
ห้าโมงขัดเช้าศรีสุริยฉาย
เขาเลียบรายเรียงนาวาเข้ามารับ

.....
พวงนายกองนายทัพลำดับดาษ
ทหารรบรับข้ามตามกันไป
ท่านแม่ทัพขับชีพาชีชาติ
ออกเดินทัพสลับแลดูแจจัน
ดูใหญ่กว้างสร้างไว้ให้หยุดพัก
ทหารเทียบเรียบอาวุธดุขี้

.....
ชีเรือมาดนั่งเป็นหมู่ดูไสว
ถึงโพนไพรเทียบนาวาขึ้นท่าพลัน
ระดาดาษด้วยพลพลขันธ
บัดเดียวบรรลุดำยชายศิริ
ค่ายสำนักนี้อยู่ข้างภูษี
ประจำที่แถวค่ายรายระวัง

(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 139-140)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า เมื่อเหล่าขุนนางลาวมารับเมื่อข้ามฝั่งแล้วจะเข้าสู่เมืองหลวงพระบางทันที แต่จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวไว้แต่เพียงว่า “รุ่งอินทัยเช้าจะเข้าเมือง” ไม่ได้กล่าวว่าเป็นเมืองหลวงพระบาง อีกทั้งเนื้อหาต่อกันกล่าวถึงเพียงการวางแผนไปปราบฮ่อกับขุนนางลาว การสร้างเจดีย์ที่เมืองงอย และการยกทัพไปปราบฮ่อที่แขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหกจนเรียบร้อยแล้วจึงเดินทางกลับโดยการล่องแพมาตามแม่น้ำอุเข้าสู่แม่น้ำโขงจนถึงเมืองหลวงพระบาง จึงกล่าวว่า “ถึงเมืองหลวงพระบางพลันจิตหรรษา” (นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 229) จากการศึกษาพบว่า การข้ามฝั่งมาจากเชียงแมนเป็นการเข้าสู่เมืองหลวงพระบางแล้ว เพราะ “ภูษี (พูสี)” ที่กวีกล่าวว่าเป็นบริเวณตั้งค่ายที่พักนั้น คือชื่อภูเขาสำคัญกลางเมืองหลวงพระบางจึงยืนยันได้ว่ากวีมาถึงเมืองหลวงพระบางแล้วก่อนที่จะเดินทางไปปราบฮ่อที่แขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหก การกล่าวว่า “ถึงเมืองหลวงพระบางพลันจิตหรรษา” จึงเป็นการกล่าว เมื่อกลับมาจากไปปราบฮ่อ

การศึกษาเส้นทางเดินทัพไปหลวงพระบางแสดงให้เห็นการเลือกเส้นทางเดินทัพจากกรุงเทพฯ ไปเมืองหลวงพระบางในอดีตที่มุ่งมาทางเมืองน่านนั้นมีความเป็นไปได้ที่เส้นทางเดินทัพนี้มีความเหมาะสมที่สุดทั้งระยะทางและสภาพแวดล้อม เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับเส้นทางอื่น อาทิ หากใช้เส้นทางเดินทัพไปเวียงจันทน์ตามที่เคยปรากฏในนิราศทัพเวียงจันทน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วเดินทัพต่อไปยังเมืองหลวงพระบาง หรือมุ่งเข้าเขตล้านช้างบริเวณอำเภอน้ำปาดในปัจจุบันแล้วล่องทวนกระแสน้ำโขงก็ถึงเมืองพระบางได้เช่นเดียวกัน แต่การเลือกเส้นทางเดินทัพมาเมืองน่านเพื่อต่อไปยังเมืองหลวงพระบางจึงย่อมมีนัยความเหมาะสมที่สุด สอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามที่ สุดสาครอน สัยยะมงคน (สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2559) ชาวเมืองหลวงพระบางเล่าการเดินทางจากเมืองเวียงจันทน์มาเมืองหลวงพระบางว่า “เมื่อก่อนต้องใช้เวลาเป็นเดือนการเดินทางลำบากมากมีแต่ป่าและภูเขาถ้าไม่ชำนาญทางจะหาเมืองหลวงพระบางไม่พบ” และจากที่ผู้เขียนเดินทางล่องเรือจากปากแบ่งตามกระแสน้ำโขงไปเมืองหลวงพระบาง พบว่าแม่น้ำโขงมีความเชี่ยวและมีเกาะแก่งมาก ดังนั้นการเดินทางล่องทวนกระแสน้ำโขงจึงมีความลำบากและอันตราย

เส้นทางการเดินทัพจากเมืองน่านไปเมืองหลวงพระบางที่ปรากฏในนิราศเมืองหลวงพระบางสันนิษฐานว่าจากอำเภอมืองน่านก็มุ่งไปทางอำเภอนครหลวงพระเกียรติเพื่อเข้าสู่ประเทศลาวแขวงไชยบุรีที่เมืองเงินผ่านเมืองหงสาเข้าสู่แขวงหลวงพระบางที่เมืองน่านเข้าเมืองจอมเพ็ดแล้วข้ามแม่น้ำโขงเข้าสู่เมืองหลวงพระบาง เส้นทางสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับเส้นทางการเดินรถโดยสารระหว่างประเทศจังหวัดน่านและเมืองหลวงพระบางที่ปัจจุบันกำลังก่อสร้างคือเส้นทางเมืองหงสา แขวงไชยบุรีถึงบ้านเชียงแมน เมืองจอมเพ็ด แขวงหลวงพระบาง มีระยะทาง 114 กิโลเมตร (ไทยรัฐออนไลน์, 2560: ระบบออนไลน์) เป็นเส้นเดินทางจากจังหวัดน่านไปเมืองหลวงพระบางที่ใกล้ที่สุด มีความเป็นไปได้ว่าเส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่กวีใช้เดินทัพไปเมืองหลวงพระบาง

สถานที่และศิลปวัตถุสำคัญ

เมืองหลวงพระบางเป็นราชธานีแห่งแรกของอาณาจักรล้านช้าง เริ่มก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 17 เดิมเมืองหลวงพระบางมีชื่อว่าเมืองเชียงดงเชียงทอง หรือเมืองเชียงทอง ต่อมาในสมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายราชธานีไปที่เมืองเวียงจันทน์เมื่อปี พ.ศ. 2103 (สุรศักดิ์ ศรีลำอาง, 2545, หน้า 35) ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2256 อาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็น 3 อาณาจักร คือ ล้านช้างนครหลวงพระบาง (ลาวเหนือ) ล้านช้างนครเวียงจันทน์ (ลาวกลาง) และล้านช้างนครจำปาศักดิ์ (ลาวใต้) (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ และอรรคภาค เล้าจินตนาศรี, 2547, หน้า 236) เมืองหลวงพระบางจึงกลับมีบทบาทสำคัญด้านการปกครองอีกครั้ง

เมืองหลวงพระบางมีอารยธรรมที่ยาวนานด้วยเคยเป็นราชธานีตั้งแต่อดีต มีผู้คนอาศัยอย่างต่อเนื่องและเป็นเมืองสำคัญด้านพระพุทธศาสนาจึงมีวัดจำนวนมากรวมถึงศิลปวัตถุสำคัญที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อกวีได้เข้าไปถึงเมืองหลวงพระบางจึงได้กล่าวถึงวัดที่พะระหว่างอยู่ในเมืองหลวงพระบาง ดังนี้

วัดเชียงทอง เป็นวัดแรกที่กวีกล่าวถึงเมื่อเข้าเมืองหลวงพระบางหลังจากยกทัพไปปราบฮ่อ ล่องแพน้ำของ (แม่น้ำโขง) กลับขึ้นฝั่งที่ท่าวัดเชียงทอง บรรดาขุนนางลาวมารอต้อนรับกองทัพลาวไทยที่วัดเชียงทอง ดังนี้

ตลอดลำน้ำของค้อยล่องลวง
เห็นสาวสาวชาวเมืองเนื่องกันมา
แพเข้าเทียบเลียบริมท่าของ
ขุนนางลาวเจ้ามาลาประชาชน

ถึงเมืองหลวงพระบางพลันจิตหรรษา
ดูประดาประดังรายริมชายชล
วัดเชียงทองที่รับคู่สับสน
ล้วนแต่งคนเต็มยศหมดทั้งเมือง
(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 229)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าวัดเชียงทองอยู่ติดแม่น้ำมีท่าสำหรับเทียบเรือ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเข้าภายในเมืองหลวงพระบางต่อไป จากข้อมูลภาคสนามพบว่าวัดเชียงทองตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เมื่อขึ้นท่าเทียบเรือแม่น้ำโขงแล้วสามารถเดินเข้าวัดเชียงทองไปยังโบสถ์ทันที ตำแหน่งที่ตั้งวัดเชียงทองอยู่บริเวณแม่น้ำคานไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงที่เรียกว่า ปากคาน ลักษณะเมืองหลวงพระบางจึงมีลักษณะเหมือนแหลมแคบๆ ที่ขนานด้วยแม่น้ำโขงทางทิศตะวันตก และแม่น้ำคานทางทิศตะวันออก พื้นที่บริเวณปากคานจึงมีลักษณะเหมือนแหลม แล้วเริ่มขยายพื้นที่มากขึ้นไประยะทางทิศใต้ของเมือง วัดเชียงทองจึงอยู่บริเวณแหลมปากคานซึ่งเป็นทิศเหนือของเมืองหลวงพระบางจึงสอดคล้องกับกวีที่กล่าวถึงวัดเชียงทองเป็นวัดแรก เพราะเป็นบริเวณท่าเรือ และอยู่บริเวณแหลมปากคานจุดเริ่มต้นของเมืองหลวงพระบางด้านทิศเหนือ ดังที่ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2553, หน้า 61) กล่าวว่า “บริเวณวัดเชียงทองมีลักษณะทางกายภาพเหมาะสมจึงกลายเป็นท่าเรือค้าขายทางน้ำ เรือส่วนหนึ่งจะเข้ามาจอดเทียบที่ท่าเรือวัดเชียงทอง ดังนั้นวัดแห่งนี้จึงมีอีกนามว่าเป็นประตูเมืองด้านทิศเหนือของเชียงทอง”

จากการศึกษาพบว่า วัดเชียงทองเป็นวัดสำคัญของเมืองหลวงพระบาง สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2102-2103 ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นวัดเดียวที่ไม่ได้รับความเสียหายจากพม่าที่บุกเข้าเมืองหลวงพระบางเนื่องจากใช้วัดเชียงทองเป็นที่ตั้งทัพ

เมื่อขึ้นฝั่งที่ท่าเรือวัดเชียงทองแล้ว กวีกล่าวถึงการต้อนรับของขุนนางลาวเชิญท่านแม่ทัพเข้าไปยังโบสถ์ ภายในมีพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปให้พรเพื่อเป็นสิริมงคลแก่กองทัพฝ่ายไทย ดังนี้

ท่านแม่ทัพรับเชิญดำเนินหน้า
เข้าในโบสถ์มาโนชญ์นบเคารพองค์
สวดไชยันกันภัยให้ยถา

ขึ้นบนอารามร่มประทุมสงฆ์
พระผู้ทรงศีลสมาทาน
พอจบลาลูกออกนอกวิหาร
(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 229)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นบรรยากาศภายในโบสถ์มีพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปแสดงการต้อนรับเมื่อกองทัพฝ่ายไทยเดินทางกลับจากการปราบฮ่อมาถึงเมืองหลวงพระบาง

เมื่อออกจากวัดเชียงทองกวีกล่าวถึงท่านแม่ทัพขึ้นม้ามุ่งหน้าไปพบเจ้านครหลวงพระบาง โดยไม่ได้บอกว่าเป็นสถานที่ใด แต่จากข้อมูลภาคสนามสันนิษฐานว่าเป็นพระราชวังเมืองหลวงพระบาง เพราะจากเส้นทางเดินหากออกจากวัดเชียงทองเพื่อเข้าสู่กลางเมืองต้องมุ่งหน้าทางทิศใต้ (ตามกระแสแม่น้ำโขง) ประมาณ 600 เมตร จะเป็นตำแหน่งที่ตั้งพระราชวัง แต่พระราชวังนั้นน่าจะเป็นพระราชวังเดิมก่อนที่จะมีการก่อสร้างพระราชวังใหม่โดยรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2447-2452 (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2557,

หน้า 132) ที่สร้างในตำแหน่งเดิมบริเวณเชิงพูลีที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของเมืองหลวงพระบาง จึงมีความเป็นไปได้ว่าเมื่อทัพฝ่ายไทยเดินทางออกจากวัดเชียงทองแล้วจึงเดินทางต่อมาที่พระราชวังเพื่อพบกับเจ้านครหลวงพระบาง ดังที่กวีได้กล่าวถึงบรรยากาศเมื่อแม่ทัพฝ่ายไทยมาถึงพระราชวังเจ้านครหลวงพระบางพร้อมเชื้อพระวงศ์และขุนนางลาวรอต้อนรับ ดังนี้

แม่ทัพขึ้นพื้นชลาถึงหน้ามุข	เจ้าหลวงถูกรับรองประคองสงวน
ท่านแม่ทัพคำนับงามตามกระบวน	เธอสำรวจรำรักทรงทักทาย
เชิญให้นั่งยังพรมภิรมย์ราช	ระดาตาด้วยเจ้าลาวทั้งหลาย
พร้อมนายทัพนายกองอยู่รองราย	เดิมอีกนายหนึ่งกระทรวงข้าหลวงรอง

(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 230-231)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงเจ้านครหลวงพระบางต้อนรับเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) อย่างดีในฐานะแม่ทัพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ส่งมาช่วยเมืองหลวงพระบางปราบฮ่อ

นอกจากสถานที่สำคัญที่กวีได้พบระหว่างติดตามแม่ทัพติดต่อข้อราชการกับขุนนางลาวแล้ว กวียังได้เที่ยวชมเมืองหลวงพระบางได้กล่าวถึงสถานที่และศิลปวัตถุสำคัญของเมืองหลวงพระบาง คือ พระธาตุจอมศรี วัดแสน และพระพุทธรูปพระบาง

พระธาตุจอมศรี กวีกล่าวว่าเป็นวัดที่อยู่บนภูเขามีสถูปสี่ทอง ที่นั้นยังมีรอยพระพุทธรูปจำลอง และกล่าวว่าบนภูเขานั้นเคยเป็นที่ตักลงบอกเวลาของเมืองหลวงพระบาง ดังนี้

เห็นอาวาสวิลาสลอยบนดอยเด่น	เขาขามเช่นชื่อพร้อมธาตุจอมศรี
สถูปทองผ่องฟ้าไม่ราสี	จรัสเลาะลัดขึ้นนมัสการ
เห็นแก่งภูญหุดขำเลื่องค้อยเยี่ยงยาตร	มีพระบาทจำลองวางกลางสถาน
แล้วขึ้นดูภูผาขาลาน	มีหอขานยามตั้งคนนั่งมอง
นาฬิกาอย่างเก่าไม่เข้าจักร	พอจมกักถึงกันชนก็ลั่นก้อง
เป็นสถานที่ตำแหน่งแห่งหอกลอง	ไว้ตีต้องยามยาประจำแดน

(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 234)

คำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กวีได้ขึ้นไปนมัสการพระธาตุนบนยอดเขา พระธาตุจอมศรีเป็นพระธาตุทรงบัวเหลี่ยมสร้างบนยอดเขาที่ชาวหลวงพระบางเรียกว่า “พูลี” จากการสัมภาษณ์ชาวเมืองหลวงพระบางเชื่อว่าพูลีเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์เป็นหลักเมืองของหลวงพระบางดังที่ ชาย แก้วสมลัก (สัมภาษณ์, 9 พฤศจิกายน 2559) เล่าถึงความสำคัญของพูลีภูเขากลางเมืองหลวงพระบางว่า “ชาวเมืองหลวงพระบางมีความเชื่อว่าพูลีมีความศักดิ์สิทธิ์เพราะเคยมีฤๅษีอาศัยอยู่ คนธรรมดาจะขึ้นไปบนพูลีไม่ได้ หากจะนำอาหารมาถวายก็ขึ้นได้เพียงบริเวณเชิงพูลีเท่านั้น” พระธาตุจอมศรีสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2347 สมัยเจ้าอนุวงศ์ พระธาตุจอมศรีจึงเป็นธาตุสำคัญของเมืองหลวงพระบางตั้งแต่นั้นมา

บนพสุธินอกจากมีพระธาตุจอมศรีดังที่กล่าวแล้วยังมีวัดอื่นอีก อาทิ วัดถ้ำพสุธิตั้งนี้มีตำนานว่าเคยเป็นถ้ำที่อาศัยของฤๅษี วัดสี่พุททะบาด (ศรีพุททะบาท) วัดนี้สร้างรอยพระพุทธรูปบาทบนเนินก่อนถึงยอดพสุธิตั้งที่ท้าวได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปบาทบนพสุธิตั้งหมายถึงรอยพระพุทธรูปบาทของวัดสี่พุททะบาด สำหรับเรื่องการติกลองเพื่อบอกเวลา สอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามที่ สุดสาครอน สัยยะมณคน (สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2559) เล่าเกี่ยวกับการติกลองบนพสุธิตั้งว่า “สมัยก่อนมีการติกลองจากหอกลองบนยอดพสุธิตั้งเพื่อบอกเวลาทุก 3 ชั่วโมง ทั้งเวลากลางวันและเวลากลางคืน หรือหากเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงก็จะติกลองเพื่อเตือนชาวเมืองหลวงพระบาง แต่ปัจจุบันประเพณีการติกลองบอกเวลาบนยอดพสุธิตั้งเลิกไปนานแล้ว”

วัดแสนสุขาราม อยู่ระหว่างวัดเชียงทองและพสุธิตั้งชาวเมืองหลวงพระบางมักเรียกว่าวัดแสน สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2261 ในสมัยพระเจ้ากัณทิสวราช เป็นวัดเก่าแก่ที่ชาวเมืองหลวงพระบางให้ความนับถือ เมื่อครั้งออกจากพสุธิตั้งได้เดินไปยังวัดแสน และกล่าวว่าภายในวัดมีจารึกที่บันทึกเหตุการณ์พายุลูกเห็บตกในเมืองหลวงพระบางลูกขนาดใหญ่เท่ามะพร้าวสร้างความเสียหายอย่างมาก ดังนี้

แล้วลงเดินโดยวิถีค่อนลีลาศ	เห็นอาวาสหนึ่งจรัสเรียกวัดแสน
ต้นส้มรายชายวิถีกุฎีแดน	ในเขตแคว้นเขมาสถาวร
มีกฎหนึ่งพึงตรึงระฎิตัก	เห็นจารึกลายลักษณ์ตัวอักษร
เป็นความลาวกล่าวพจน์จตุสนทร	ห้วงถาวรให้เห็นเป็นสำคัญ
ปีกาหมดกำหนดใจเป็นไทแน	คือมะแมเบญจศกตกคิมหันต์
พันสองร้อยสี่สิบห้าเวลานั้น	เดือนสี่วันพฤหัสบดีอุบัติภัย
แรมเก้าค่ำย่ำช่องติกลองตึก	พยุครึกครื้นลั่นมาหวันไหว
ฟ้ากระหึ่มครึ้มครวญรณวนใจ	ผลเห็บใหญ่ตกประดังแทบพังเมือง
สักโมงหนึ่งตึงตึงมูมมึนสถาน	โบสถ์พิหารหักสิ้นดินกระเบื้อง
ที่มุงไม้ไผ่ผุทะลุเปลี่ยน	ดังกระเดื่องหักกระเด็นเป็นระนาว
ที่ลงผลโตเท่าพรว้าหมุนศรี	ถูกอินทรียัสต์วิสิงห์เที่ยววิ่งฉาว
เสียงวิหคนกร้องก้องเกรียวกราว	อรัญราวรุกขชาติขาดประลัย
	(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 234)

คำประพันธ์ข้างต้น เป็นข้อความของจารึกภายในวัดแสนที่กล่าวถึงพายุลูกเห็บตกในเมืองหลวงพระบางเมื่อวันพฤหัสบดี แรมเก้าค่ำ เดือนสี่ ปีมะแม จุลศักราช 1245 พายุลูกเห็บตกหนักจนต้องมีการติกลองเตือนชาวเมืองหลวงพระบางซึ่งคงหมายถึงหอกลองบนยอดพสุธิตั้ง ลูกเห็บบางลูกขนาดใหญ่เท่าผลมะพร้าวสร้างความเสียหายต่อโบสถ์พิหารบ้านเรือนชาวเมืองหลวงพระบางและสัตว์ป่าจำนวนมาก เหตุการณ์พายุลูกเห็บนี้ตรงกับปี พ.ศ. 2426 ซึ่งเกิดก่อน 2 ปี ที่ท้าวเดินทางไปเมืองหลวงพระบาง จากข้อมูลภาคสนามปัจจุบันไม่พบจารึกนี้ในวัดแสน และเหตุการณ์พายุลูกเห็บครั้งนั้นไม่เป็นที่รู้จักของชาวหลวงพระบางแล้ว การกล่าวถึงจารึกภายในวัดแสนของกวีแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีที่รู้ภาษาลาวเป็นอย่างดี เพราะสามารถอ่านภาษาลาวซึ่งใช้ตัวอักษรและคำศัพท์แตกต่างจากภาษาไทย อีกทั้งปรากฏการใช้ศัพท์ภาษาลาว อาทิ น้ำของแต่ภาษาไทยเรียกแม่น้ำโขง ดังในคำประพันธ์ที่เคยยกตัวอย่างก่อนหน้านี้ มีข้อสังเกตว่าวัดแสนมีพระพุทธรูป

ยืนขนาดใหญ่สูง 18 ศอก มีเพียงองค์เดียวในหลวงพระบาง แต่กวีมิได้กล่าวถึงพระพุทธรูปองค์นี้ มีความเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปองค์ถูกพกวข้อทำลายเพื่อค้นสมบัติเมื่อคราวเข้าปล้นเมืองหลวงพระบาง เพราะวัดแสนได้รับการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2475 ครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ. 2500 และบูรณะต่อมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2544, หน้า 108) ได้เดินทางไปวัดแสนเมื่อปี พ.ศ. 2530 กล่าวถึงการบูรณะพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ว่า “วัดแสนสุขาราม วัดนี้มีเจ้าอาวาสเป็นนักพัฒนา ท่านบูรณะพระยืนแบบพระอัฐารสเฟิงจะเสร็จ” กวีจึงกล่าวถึงวัดแสนไว้แต่เพียงเรื่องจารึกเหตุการณ์พายุลูกเห็บครั้งสำคัญ ไม่ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปองค์ใหญ่สูง 18 ศอก

พระบาง พระพุทธรูปสำคัญคู่มือหลวงพระบาง ตำนานกล่าวว่าเจ้ากรุงกัมพูชาอัญเชิญมาจากลังกา ต่อมาเจ้าฟ้าจัมมกษัตริย์ล้านช้างได้ทูลขอพระบางจากเจ้ากรุงกัมพูชาผู้เป็นพระสัสสุระอัญเชิญพระบางมาประดิษฐานยังอาณาจักรล้านช้างประดิษฐานอยู่ที่เมืองเวียงคำก่อนแล้วจึงมาประดิษฐานที่เมืองหลวงพระบาง และอัญเชิญต่อไปประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทน์ ครั้งหนึ่งเคยประดิษฐานอยู่ที่กรุงเทพฯ ดังที่กวีได้กล่าวถึงวัดบริเวณหลังทำเนียบมีพระพุทธรูปลักษณะงามพิเศษจึงได้ถามพระสงฆ์ถึงชื่อพระพุทธรูป ดังนี้

มีวัดหนึ่งซึ่งตั้งหลังทำเนียบ	ดูรีนเรียบสะอาดดีเห็นมีสงฆ์
อยู่ในโบสถ์โศดภิษุเหมือนธุดงค์	ตั้งจิตจงเจตนาสมาทาน
เพ่งพินิจพิศพระพุทธรูปวิสุทธิศรี	รัศมีเปล่งมอสงสองประसार
เห็นแปลกเนตรพิเศษสรรพคันธ์ระการ	กวีจรรณัจจิตเข้าพิศพักตร์
ถามพระสงฆ์องค์ที่เฝ้าเล่าแถลง	ท่านจึงแจ้งจริงใจให้ประจักษ์
ชื่อพระบางสร้างใส่วไลลักษณ์	ซึ่งสำนักอยุธยามหานคร
พระร่มขาวเจ้านิเวศประเทศราช	กราบทูลบาทบพิตรมหาราช
ขอนิมนต์พระบางรับกลับนคร	ด้วยอาวรณ์หวังบูชาพุทธานุองค์
จึงโปรดให้ธารนามาเหมือนหวัง	ให้สมดังความคิดพิศวง
สถิตวิสุนอารามตามจำนง	รำพันพงศ์พุทธคุณน่านุใจ
	(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 233)

คำประพันธ์ข้างต้น พระสงฆ์ได้บอกชื่อพระพุทธรูปองค์นี้คือพระบาง แล้วกล่าวถึงประวัติพระบางว่า เจ้าประเทศราชล้านช้างได้ทูลขอพระบางจากสำนักอยุธยามหานครซึ่งหมายถึงกรุงเทพฯ กลับมาประดิษฐานยังเมืองหลวงพระบาง จากการศึกษาราชพงศาวดารเหตุการณ์นี้ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2409 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางอัญเชิญพระบางกลับเมืองหลวงพระบางเช่นเดิม ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (2548, หน้า 288) ว่า “ครั้นมาถึงปีอัฐศก เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับพระบางขึ้นไปประดิษฐานไว้เมืองหลวงพระบางตามเดิม”

กวีไม่ได้กล่าวถึงชื่อวัดที่ประดิษฐานพระบางว่าเป็นวัดใด กล่าวเพียงว่า “มีวัดหนึ่งซึ่งตั้งหลังทำเนียบ ดูรีนเรียบสะอาดดีเห็นมีสงฆ์” แสดงให้เห็นว่าวัดนี้อยู่บริเวณหลังทำเนียบ ทำเนียบในที่นี้มีความเป็นไปได้ว่าหมายถึงพระราชวัง เพราะกวีกล่าวว่า เมื่อออกจากวัดนี้แล้วได้เดินต่อไปยังพลู ดังนั้น “พินิจพลาง

ทางเลยลีลามมา ออกจากอารามคูกุรี" (นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 233) ดังที่ได้อธิบายถึงตำแหน่งพระราชวังแล้วว่ายู่บริเวณเชิงพสุกลางเมืองหลวงพระบาง จึงเป็นไปได้ว่าตำแหน่งที่ประดิษฐานพระบางยังคงอยู่บริเวณเดิม แต่วัดที่กวีกล่าวถึงน่าจะได้รับความเสียหายจากพวกลัทธิจึงสร้างขึ้นใหม่ เพราะปัจจุบันพระบางประดิษฐานในหอพระบางอยู่บริเวณพระราชวังเชิงพสุ

สถานที่และศิลปวัตถุที่กวีกล่าวถึงในเมืองหลวงพระบางเป็นข้อมูลสำคัญเรื่องตำแหน่งที่ตั้งและความเป็นมาที่เคยปรากฏในอดีตทั้งวัดเชียงทอง พระราชวัง วัดแสน พระธาตุจอมศรีและพระพุทธรูปพระบางเมื่อนำมาเทียบเคียงกับข้อมูลภาคสนามทุกอย่างที่กวีกล่าวถึงยังปรากฏในปัจจุบัน แต่บางสถานที่ได้สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณเดิม ส่งผลให้เข้าใจแผนผังเมืองหลวงพระบางและการเดินทางของกวีไปยังสถานที่ต่างๆ ในเมืองหลวงพระบาง ตั้งแต่ขึ้นจากท่าเรือที่วัดเชียงทองบริเวณทิศเหนือของเมืองหลวงพระบาง แล้วเดินมุ่งหน้าทางทิศใต้เพื่อมาพระราชวังจะพบวัดแสนระหว่างทาง พระราชวังอยู่บริเวณเชิงพสุ บางเรื่องที่กวีกล่าวไว้แต่ไม่ปรากฏในปัจจุบันแล้วคือประเพณีการตีกลองบนยอดพสุเพื่อบอกเวลา และจารึกบันทึกเหตุการณ์พายุลูกเห็บในเมืองหลวงพระบาง

วัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมประเพณีแต่ละชนชาติย่อมมีเอกลักษณ์แตกต่างกัน เป็นการสังสมความเจริญเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นนับตั้งแต่เรื่องการแต่งกายและวัฒนธรรมประเพณี หลวงพระบางราชธานีของอาณาจักรล้านช้างในอดีตมีอารยธรรมยาวนานปรากฏวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ดังที่กวีได้กล่าวถึงวัฒนธรรมที่พบในเมืองหลวงพระบาง

การแต่งกายชาวเมืองหลวงพระบาง กวีได้กล่าวถึงการแต่งกายของผู้หญิงเมืองหลวงพระบางว่านุ่งซิ่น ห่มสไบ ตกแต่งเครื่องประดับด้วยกำไลและต่างหูทองคำ ดังนี้

เชิงขึ้นใส่ไหมทองดุนองผาด	สักหลาดแดงรอบทำขอบสวย
บางที่ทอกรอกรายเป็นลายกรวย	แล้วไปด้วยไหมทองช่างกรอลาย
ห่มสไบไหมทองรองระย้า	พาดองค์สาย่างกรุยดูจุยฉาย
สองแขนขัดหยัดยาตรพลางนาฏกราย	ข้อหัตถ์ซ้ายขวาใส่กำไลคำ
เรียกปลอกแขนแสนสง่าน่าถวิล	พั้งขัดดินสุกดีดูสีกำ
สอดต่างหูดูเผื่อล้วนเนื้อคำ	ช่างคิดทำเทียบเท่าดอกดาวเรือง
ไม่ฝั้นพลอยรอยรายลายสลัก	ดูน่ารักแรสุพรรณเป็นหลั่นเหลือง
เกศพັນสร้อยยันระยับทับประเทือง	จรัสเรืองรายระย้าด้วยมาลี

(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 241)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นอัตลักษณ์การแต่งกายของผู้หญิงเมืองหลวงพระบาง ความสะดวกของซิ่นมีศิลปะการทอเป็นลวดลายบริเวณเชิงขึ้นด้วยไหมหรือดินทอง สไบที่ห่มทอด้วยไหมหรือดินทองเช่นกัน ตกแต่งด้วยเครื่องประดับปลอกแขน (กำไล) ทองคำทั้งสองแขน ใส่ต่างหูทองคำสลักลายไม่นิยมฝังอัญมณี อัตลักษณ์อีกประการคือการมวยผมแล้วประดับด้วยสร้อยและดอกไม้ จากข้อมูลภาคสนาม

พบว่าผู้หญิงเมืองหลวงพระบางยังนิยมนุ่งซิ่นในชีวิตประจำวัน สำหรับการแต่งกายครบถ้วนตามคำประพันธ์จะแต่งเฉพาะในงานพิธีสำคัญ อาทิ งานแต่งงาน งานประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์เมืองหลวงพระบาง ประเพณีสงกรานต์เป็นคติร่วมในอุษาคเนย์เชื่อว่า เป็นการเปลี่ยนจักรราศีถือว่าเข้าสู่ปีใหม่ ถึงแม้ประเพณีสงกรานต์จะปรากฏในหลายประเทศ อาทิ ไทย พม่า กัมพูชา และลาว แต่ในประเทศเหล่านั้นมีประเพณีพิธีกรรมแตกต่างกัน ก็ได้กล่าวถึงประเพณีสงกรานต์ว่า ชาวเมืองหลวงพระบางจะนำภาชนะใส่น้ำมารอสรงน้ำพระสงฆ์และพระพุทธรูประหว่างเส้นทางแห่ออกจากวัด ดังนี้

ล้วนสวยสมคมสันวรรณฉวี	คืนวิถีแถวแลคอยแห่งสงฆ์
มีหม้อใหญ่ใส่ชลทุกคนคง	คอยอาบองค์พระพุทธรูปศรัทธา
.....	
รูปพระพุทธรูปวิสุทธิทรงองค์อร่าม	มีคนหามแห่ใส่มาในเกี้ยว
เขาสาดสงฆ์องค์ชุ่มเป็นกลุ่มเกลียว	ใครไม่เหลียวแลผลอเข้าเจอรณ
	(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 243-244)

คำประพันธ์ข้างต้น เป็นบรรยายภาพประเพณีสงกรานต์ ชาวเมืองมารอสรงน้ำพระสงฆ์และพระพุทธรูปตามเส้นทางแห่ จากการศึกษาพบว่าประเพณีสงกรานต์เมืองหลวงพระบางปัจจุบันยังคงเป็นเช่นในอดีต ชาวบ้านจะมารอสรงน้ำพระสงฆ์และพระพุทธรูประหว่างเส้นทางที่แห่ออกจากวัด กิจกรรมการสรงน้ำพระให้ความสำคัญกับขบวนพระที่แห่ออกมาจากวัดมากกว่าการจัดกิจกรรมสรงน้ำพระที่วัดแบบประเพณีสงกรานต์ของไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปที่กวักกล่าวถึงในขบวนแห่ออกมาให้ชาวเมืองสรงน้ำคงจะหมายถึงพระบาง เพราะพระบางเป็นพระพุทธรูปที่ชาวเมืองหลวงพระบางตลอดจนชาวลาวทั่วไปให้ความนับถือ อีกทั้งประเพณีสงกรานต์ในปัจจุบันยังคงอัญเชิญพระบางให้ประชาชนได้สรงน้ำ ชาย แก้วสมศักดิ์ (สัมภาษณ์, 9 พฤศจิกายน 2559) กล่าวถึงประเพณีสงกรานต์ว่า “จะมีการแห่พระบางทุกปี ประชาชนต่างๆ สามารถร่วมแห่ได้ แต่ต้องแต่งกายให้เรียบร้อย เป็นโอกาสเดียวที่อัญเชิญพระบางออกจากหอพระบาง” สอดคล้องกับ รังสิต จงณานสิทโร (2544, หน้า 149) กล่าวถึงบรรยายภาพประเพณีสงกรานต์ เมืองหลวงพระบางในปัจจุบันว่า “ภาพของผู้คนมากมายหลายเพศหลากวัย แต่งกายเรียบร้อยตามความนิยม เช่น ผู้หญิงนุ่งไหมมีเชิง ห่มผ้าเบี่ยง ผู้ชายแต่งตัวเรียบร้อย ห่มผ้าเบี่ยงเหมือนกัน ทุกคนถือขันน้ำใส่น้ำอบน้ำหอม มีดอกไม้ธูปเทียนเพื่อมาสักการะและสรงน้ำพระบาง” บรรยายภาพประเพณีสงกรานต์ปัจจุบันนี้ยังคงคล้ายคลึงกับเมื่อร้อยกว่าปีก่อนดังที่ปรากฏในนิราศ

ส่วนการเล่นสาดน้ำของหนุ่มสาวเมืองหลวงพระบาง ก็ได้กล่าวได้อย่างน่าสนใจว่ามีการหยอกล้อกันด้วยน้ำผสมของสกปรก อาทิ กากสาโท โคลน ฟีชพันธุ์ที่มีความคันหรือล้างออกได้ยาก ดังนี้

บ้างขับล่ำรำเดินดำเนินนาฏ	ผู้สาวสาดน้ำท่าไม่ปราศรัย
บ้างซุกซนชนเอาของที่หมองใจ	มาขัดใส่สกปรกตลกโกลน
กากสาโทชี้ไล่เหลือจากเนื้อเล่า	ทิ้งไว้เน่าแล้วมีหน้าซ้ำกระโดน
กันหม้อใส่ข้าวระคนปนกับโคลน	ไล่กระโดนแตกกระจัดวิ่งพลัดกัน

ที่ผู้ดีมีอัชฌาตุนำรัก
เก็บเอาไปไม่ทั้งผองเป็นของคัน
สาดผู้ดีที่พอเทียบปรับเปรียบคู่
ออกวิ่งเหย้าแก่กันคันทุกคน

เอาเม็ดผักกูดคู่ในแม่ขัน
แล้วมาคั้นน้ำเคล้าเข้าระคน
ผักกูดติดเปื้อนออกเกลื่อนกล่น
ต้องหนีชนซ่อนตัวกลัวผีมือ
(นิราศเมืองหลวงพระบาง, หน้า 243)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงถึงการเล่นสำนวนน้ำของหนุ่มสาวเพื่อหยอกล้อกัน ฝ่ายหญิงจะใช้น้ำที่ผสมกากสาโทซึ่งได้ของเหม็นเน่ามาสาดใส่ฝ่ายชาย ส่วนหญิงผู้ดีจะใช้น้ำผสมกับใบไม้ที่มีความคัน หรือผสมเม็ดผักกูด (เม็ดแมงลัก) ที่มีความเหนียว ปัจจุบันการนำน้ำผสมของสกปรกเหล่านี้ไม่ปรากฏแล้ว

วัฒนธรรมประเพณีเมืองหลวงพระบางที่กวีได้กล่าวไว้นั้น แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมทั้งในด้านการแต่งกาย ประเพณีสงกรานต์ที่ยังคงรักษาสืบทอดจนถึงปัจจุบัน และมีความศรัทธายึดมั่นต่อพระพุทธรูปพระบางไม่เสื่อมคลาย

บทสรุป

นิราศเมืองหลวงพระบางมีคุณค่าในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นปฐมภูมิที่กวีได้แต่งไว้เมื่อคราวเดินทางไปเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2428 บันทึกการเดินทาง เหตุการณ์ ภูมิทัศน์เมืองหลวงพระบางในช่วงเวลาร้อยกว่าปีก่อน จากเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีนิราศเมืองหลวงพระบางนำมาศึกษาบูรณาการกับการศึกษาภาคสนามด้วยการสังเกตและสัมภาษณ์ชาวเมืองหลวงพระบาง ตลอดจนค้นคว้าข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้ข้อสันนิษฐานเรื่องเส้นทางเดินทัพจากเมืองน่านไปเมืองหลวงพระบางว่า เมื่อมาถึงอำเภอเมืองน่านในปัจจุบันแล้วได้เดินทัพต่อไปทางอำเภอเฉลิมพระเกียรติเพื่อเข้าสู่เมืองเงิน เมืองหงสา เมืองน่าน เมืองจอมเพ็ดบริเวณบ้านเชียงแมนแล้วข้ามแม่น้ำโขงเพื่อไปฝั่งเมืองหลวงพระบาง ด้านแผนผังเมืองหลวงพระบาง วัดเชียงทองถือว่าเป็นด้านทิศเหนือของเมือง เมื่อถึงวัดเชียงทองแล้วหากเดินมุ่งหน้าทางทิศใต้จะพบวัดแสน พุทธกลางเมืองหลวงพระบางบนยอดมีพระธาตุจอมศรี บริเวณเชิงภูสีเป็นที่ตั้งพระราชวังและหอพระบาง สถานที่ต่างๆ ที่กวีกล่าวถึงยังปรากฏในปัจจุบัน บางสถานที่สันนิษฐานว่าได้สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณเดิมเพราะความเสียหายจากพายุห่อ ด้านวัฒนธรรมการแต่งกายนุ่งขึ้นของผู้หญิงชาวเมืองหลวงพระบางที่กวีกล่าวถึงยังดำรงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน แต่การแต่งกายแบบครบถ้วนดังเดิมนั้นจะปรากฏเฉพาะในงานพิธีประเพณีสำคัญ ประเพณีสงกรานต์พบว่าชาวเมืองหลวงพระบางยังรักษาวิถีประเพณีสงกรานต์คล้ายคลึงกับที่กวีได้กล่าวไว้ บางประเพณีไม่ปรากฏในปัจจุบันแล้ว อาทิ การตีกลองบนยอดภูสี

การศึกษาวรรณคดีนิราศเมืองหลวงพระบางในฐานะจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางและภูมิทัศน์เมืองหลวงพระบางเมื่อร้อยกว่าปีก่อน ด้วยการศึกษายึดเคียงเอกสารประวัติศาสตร์และลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อนำเสนอข้อสันนิษฐานเส้นทางเดินทัพและสภาพเมืองหลวงพระบางจากอดีตสู่ปัจจุบัน และอาจนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการท่องเที่ยวในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในฐานะเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” สร้างเส้นทางท่องเที่ยวตามเรื่องเล่า (Story telling) ตามรอยนิราศหลวงพระบาง อันเป็นผลจากการศึกษาวรรณคดีสู่ภาคสนาม

บรรณานุกรม

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). *หอมกลิ่นจำปาเบิกฟ้าเมืองลาว*. กรุงเทพฯ: ภัคธรวิศ.
- ชาย แก้วสมศักดิ์. (2559, 9 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2560). *ทัวร์ บขส. น่าน-หลวงพระบาง*. สืบค้นเมื่อ 14 พฤศจิกายน 2560 จาก <https://www.thairath.co.th/content/1121652>.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธีธรรม. (2549). *วรรณกรรมนิราศ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว**. (2548). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ และอรรรคมาศ เล้าจินตนาศรี. (2547). *ราชอาณาจักรลาว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- บุหลง ศรีกนก. (2553). *นิราศหลวงพระบาง*. ใน *นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 1 ชื่อวรรณคดี* (หน้า 637-639). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- ประดิษฐ์ หว่าเกตุ. (2559, 6 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. (2557). *ศิลปะลาว*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)**. (2548). พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- รังสิต จงณานสิทธิ และคณะ. (2544). *ออนซอนหลวงพระบาง*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2553). *หลวงพระบางในจักรวาลวิทยาแบบรัฐจารีต: พื้นที่พิธีกรรมและกระบวนการกลายเป็นราชธานีของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง*. *วารสารอารยธรรมศึกษาโขง-สาละวิน*, 1 (2), 43-68.
- สุดสาคน สัยยะมงคล. (2559, 8 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- สุภาพร พลายนเล็ก. (2541). *นิราศรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สุศักดิ์ ศรีสำอาง. (2545). *ลำดับกษัตริย์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2543). *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- อภิรักษ์ เกษมผลกุล. (2560). *สาธุสะพระประธมบรมธาตุ จันทรงศาสนาอยู่ไม่รู้สูญ ตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่และแนวทางการประยุกต์ใช้ในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์*. กรุงเทพฯ: ทริปปี้เกอรี่.